

УДК 316.334.3 (477)

Проблеми функціонування громадської думки в демократичному суспільстві та підсилення її ролі в соціально-політичному управлінні в Україні

В.А. ПОЛТОРАК, С.В. ЧАВКІНА

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: dsec.sfp@duerp.edu

Авторське резюме

У статті розглядається важлива та особливо актуальна для українського суспільства, яке знаходиться на етапі демократичної трансформації соціально-політичної системи, проблема громадської думки, її ролі, функцій у розвитку та функціонуванні сучасного демократичного суспільства. Аналізуються питання, пов'язані із характеристикою громадської думки, як соціального інституту та природою громадської думки як стану масової свідомості. Визначається структура громадської думки та аналізуються проблеми її ідентифікації при проведенні соціологічних досліджень.

Ключові слова: масова свідомість, громадська думка, суб'єкти та об'єкти громадської думки, ідентифікація громадської думки.

Problems of functioning of public opinion in a democratic society and enhancement of its role in socio-political management in Ukraine

V.A. POLTORAK, S.V. CHAVKINA

Alfred Nobel university Dnepropetrovsk, Dnepropetrovsk, Ukraine, E-mail: dsec.sfp@duerp.edu

Abstract

In this article the lately important for Ukrainian society, which is currently in state of democratic change of social-political system, problem of social opinion, its role and function in development and action of the modern democratic society are being reviewed. Also, questions, related to characterization of public opinion as a social institute and the nature of public opinion as a state of mass consciousness are analysed. The structure of public opinion is determined and the issues in its definition are analysed during the conduction of sociological researches.

Keywords: mass consciousness, public opinion, subjects and objects of public opinion, identification of public opinion.

Постановка проблеми. Громадська думка є одним з явищ суспільного життя, яке викликає постійний та глибокий інтерес. Вона відіграє винятково важливу роль у діяльності держави, політичних партій, громадських рухів, кожної людини. Водночас громадська думка є одним з найскладніших соціальних феноменів. Вона є ефективним інструментом соціального управління, регулювання багатьох соціальних, економічних, політичних і духовних процесів.

Щодо сутності громадської думки в науці точаться постійні дискусії, оскільки цей феномен не є простим та однозначним. Сьогодні громадську думку тлумачать як важливу соціальну, соціально-політичну інституцію, яка в демократичному суспільстві є одним з елементів механізму прийняття рішень на всіх рівнях управління, форму висловлення волі народу. Громадська думка – це певне сукупне ставлення групи людей до подій, явищ соціальної дійсності.

Соціальна інституція, якою є громадська думка, перетворює соціальну дію на впорядковану, тривалу в часі, зорієнтовану на раціональні цілі, тобто робить організованою, здійснюваною згідно з певними правилами.

Аналіз, глибоке вивчення проблем форму-

вання та функціонування в суспільстві громадської думки є дуже важливим, виходячи з її значної ролі в історії, процесах розвитку суспільства та його окремих підсистем. Підкреслюючи таку вагому роль громадської думки, її часто-густо називають «четвертою владою» (слідом законодавчою, виконавчою та судовою).

Сутність проблемної ситуації, яка склалася сьогодні у вивченні, аналізі проблем функціонування громадської думки та її впливу на соціально - політичні процеси, зокрема в Україні, у наступному. У радянські часи, коли цією проблемою активно цікавилася та у певній мірі (як це «дозволялося» у ті часи) досліджувала низка відомих українських та російських соціологів, вивчати реально, з використанням емпіричних методик та методів процеси «управлінського функціонування» громадської думки було практично неможливо, оскільки практично не було самого «предмета дослідження» - тобто реального впливу громадської думки на соціально-політичні процеси в радянські часи.

Сьогодні ж, коли цей «предмет» в Україні з'явився, потреби використання громадської думки в процесі демократичної трансформації суспільства дійсно стали вкрай актуальними,

© В.А. Полторак, С.В. Чавкіна, 2013

теоретичних досліджень проблем функціонування громадської думки практично не проводиться.

Аналіз досліджень і публікацій. Відомо, що розвиток соціології громадської думки пов'язаний з діяльністю таких відомих зарубіжних та радянських соціологів, як Г.Тард, Ф.Тьонніс, Б. Берельсон, Дж. Геллап, П.Лазарсфельд, Г. Лассуел, С. Ліпсет, Е.Ноель-Нойман, Б. Грушин, А. Уледов, В. Коробейников та інших. У той же час, як відзначалося вище, у пострадянський період, хоча й проводилися деякі дослідження громадської думки (роботи О.І. Вишняка, Є.І. Головахи, Б.А.Грушина, Б.З. Докторова, В.Л. Оссовського, В.І. Паніотто, В.А. Полторака, І.М. Попової, А.О.Ручки та деяких інших) вони, на жаль, багато в чому повторювали роботи зарубіжних дослідників, або торкалися лише деяких часткових проблем функціонування громадської думки в пострадянському суспільстві.

Мета дослідження. Запропонована стаття спрямована на аналіз сучасних проблем громадської думки (її сутності, суб'єктів, об'єктів, каналів висловлювання та ін.) в сучасному українському суспільстві та її ролі в управлінні суспільством, яке стало на шлях демократичної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Переходячи вже безпосередньо до аналізу проблем громадської думки, треба зауважити наступне. Іноді цю проблематику заводять виключно до аналізу, вивченню громадської думки в процесі соціологічних досліджень, опитувань громадської думки. Але це не так. «Здобута» в процесі подібних досліджень громадська думка є лише однією, так би мовити, її частиною, тобто характеризує «досліджений» рівень функціонування громадської думки. У той же час існує й латентний рівень її функціонування. Тобто можна казати про те, що громадська думка існує у будь-якому суспільстві завжди, незалежно від того, вивчають її чи ні. Відповідно існує й її постійний тиск на суспільні процеси, діяльність органів влади та управління. Саме це є основою того глибокого не тільки теоретичного, але й практичного інтересу, який приділяється (повинен приділятися) вивченню проблематики громадської думки.

Традиційно, коли мова йде про громадську думку, включаючи наявні роботи з її дослідження, мають на увазі певну сукупність думок певної кількості людей. Але такий підхід не є достатнім. Як справедливо стверджував один із найвідоміших дослідників громадської думки у радянські та пострадянські часи Б.А. Грушин, під «громадською думкою» у межах сучасної євроамериканської цивілізації розуміють два суспільних феномени.

По-перше, громадську думку розуміють як соціальний (чи соціально-політичний) ін-

ститут, який стало та ефективно бере участь у здійсненні влади, один з визнаних, узаконених механізмів процесу прийняття рішень на всіх рівнях життя суспільства. Тобто, громадська думка – це форма висловлення політичної волі, свідомості мас, яка реально «тисне» на органи управління та разом із іншими соціально-політичними інститутами бере участь у політичному та інших суспільних процесах.

По-друге, громадська думка – це сукупне судження великої кількості, різних груп людей, яке поділяється різними соціальними спільнотами з приводу тих чи інших подій, свідомості дійсності. Причому, з одного боку, це не проста сума думок юдей. З іншого – певної кількості людей [2, с. 214].

Щодо другого значення терміну «громадська думка», то його аналіз ми проведемо нижче. Зараз же треба розглянути громадську думку як серйозний та дійовий соціальний інститут суспільства. Чому ж громадська думка дійсно виступає як соціальний інститут суспільства? Часто-густо «соціальний інститут» ототожнюють виключно із різними соціальними організаціями, які функціонують в суспільстві, зокрема державою, партіями, армією, підприємствами і таке інше.

Однак, в соціології під соціальними інститутами розуміють також історично сформовані, сталі форми організації суспільної діяльності людей. У цьому плані соціальний інститут – це сталий комплекс формальних та неформальних правил, принципів, норм та настанов, які регулюють різні сфери людської діяльності та організують їх у соціальну систему. Тобто соціальний інститут перетворює соціальні дії в упорядковані, робить їх організованими, що протікають по певних «правилах гри». Серед таких інститутів значне місце займає соціальний інститут громадської думки.

Які ж саме соціальні процеси, соціальні дії «регулює» громадська думка, яка виступає як соціальний інститут суспільства? На думку В. Оссовського, яку ми повністю поділяємо, зміст громадської думки можна розглядати як соціальне ставлення, виражене у формі оціночного судження між соціальними суб'єктами і суб'єктом влади стосовно змісту й способу розв'язання певної проблеми. Соціальні групи, суб'єкти громадської думки мають і висловлюють певні міркування щодо шляхів вирішення відповідних соціальних проблем. Водночас існують суб'єкти влади, уповноважені розв'язувати ці проблеми. Громадська думка і є регулятором відносин між ними.

Громадська думка як соціальний інститут в будь-якому суспільстві визначає, які існують і якими повинні бути суб'єкти громадської думки і суб'єкти влади, щоб відносини між ними (з урахуванням специфіки відповідного суспільства, його соціального устрою та ін.) були

інституційованими, мали впорядкований характер [5, с. 127]. У різних типах суспільств за наявності різних політичних режимів специфіка проявлення громадської думки як соціальної інституції неоднакова. Так, за тоталітарних режимів суб'єкти влади прагнуть придушувати громадську думку чи контролювати її, демократичне ж правління шукає у неї підтримки.

Водночас постає питання, наскільки можна довіряти громадській думці як інструментові політичного управління. Різні вчені (від Сократа та Аристотеля до Гегеля та Ортеги-і-Гассета) висловлювали різноманітні думки щодо цього: від повної «довіри» - до сумніву щодо можливості та доцільності її використання («думка мудрих більш істинна, ніж думка більшості»). Хоч завжди домінував висновок, що суспільством можна правити, лише спираючись на підтримку громадської думки.

Одна з найважливіших проблем, які поставили перед нашим суспільством, - проблема інституціалізації громадської думки в Україні. За тоталітаризму громадську думку певною мірою брали до уваги, однак лише як наявність окремих сукупних суджень різноманітних груп людей. А як соціальна інституція вона просто не могла функціонувати в тих умовах. Трансформаційні процеси передбачають перехід не тільки до ринкової економіки, а й до суспільства, де громадська думка є важливою соціальною інституцією, регулює відносини між населенням і суб'єктами влади. Інституціалізація громадської думки неможлива без розширення суб'єктів громадської думки; розширення об'єктів громадської думки (мається на увазі, що вона може існувати стосовно хоча й не всіх, але багатьох проблем життєдіяльності суспільств і певним чином враховуватися); зміни структури суб'єктів влади з точки зору їх спрямованості на врахування громадської думки.

Але найбільше значення має встановлення якісно нових відносин «двох партнерів» [4, с. 20] між суб'єктами громадської думки і суб'єктами влади. Вони повинні «перебувати» в одному культурному просторі у своїх оцінках щодо необхідності та способів вирішення певних проблем, керуватися одними й тими самими критеріями. Процес інституціалізації громадської думки, безумовно, дуже складний, тривалий у часі, можливий лише у громадянському суспільстві.

Перейдемо тепер до характеристики другого із значень того, що являє собою громадська думка. Ми вже казали про те, що часто під нею розуміють якусь сукупність думок якоїсь кількості людей. Це і так, і не так. По-перше, що можна розуміти саме під «думкою». Може це якісь факти, оцінки, запитання, пропозиції і таке інше? Це не так: очевидно, наприклад, що простий опис якихось фактів не можна вважати думкою. По-друге, що розуміти під

«громадською думкою»? Чия це думка: тільки більшості населення чи ні? Може це думка окремих соціальних груп населення? Але чи існує якась однотипна думка у всіх робітників чи підприємців? Очевидно, що відповідь може бути однією: такої однакової думки на більшість проблем у представників різних соціальних груп та й груп інших, наприклад, соціально-демографічних (чоловіків, жінок), не існує.

Отже, говорячи про проблему громадської думки, треба у першу чергу розібратися в поняттях «думка» та «громадська думка». Щодо першого - «думка», то у повсякденній свідомості під думкою розуміють різні судження людей. Це так, але якщо будь-яка думка є судженням, то не всяке судження є думкою. Думки це оціночні судження, що виражають ставлення суб'єктів до конкретних об'єктів дійсності. Мова йде про те, що треба чітко розмежувати поняття «думка», «знання» та інші.

Вперше та дуже вдало це зробив відомий німецький філософ І. Кант, «Думка, - писав він, - є свідоме визнання чогось істинним, недостатне як із суб'єктивного, так і з об'єктивного боку. Якщо визнання істинності міркувань має достатню основу із суб'єктивного боку і одночасно вважається об'єктивно недостатнім, то воно називається вірою. Насамкінець, і суб'єктивно, і об'єктивно достатнє визнання істинності є знання» [3, с. 673]. Отже, думка - оцінювальне міркування, яке прийняте лише в ситуації, коли мова йде про відношення, пов'язані з можливостями альтернативного оцінювання, тобто не віднесених до віри або чітко встановленого знання.

Перейдемо далі до характеристики, можна сказати, основного аспекту аналізу: поняття «громадська думка». Очевидно, що його можна віднести до суспільної свідомості, тобто системи поглядів, ідей, традицій і т. ін., які притаманні тим чи іншим спільнотам людей та так чи інакше віддзеркалюють їх суспільне буття.

Проблема у тому, що суспільна свідомість має дуже складну структуру. Виділяють різні форми суспільної свідомості (філософію, мораль та ін.); різні рівні її (теоретична та повсякденна); нарешті різні типи суспільної свідомості, яка характеризується: по-перше, тим, які спільноти вони охоплюють; по-друге, характером віддзеркалення в ній суспільного буття. Виділяють наступні типи суспільної свідомості: загальнолюдську; групову (класову, національну та ін.), нарешті - масову свідомість. Саме до цієї масової свідомості відносять громадську думку. Масова свідомість - сукупність ідей, уявлень, ілюзій, почуттів, настроїв, які відображають усі сторони життя суспільства, доступні масам та здатні викликати їх інтерес [1, с. 248-250].

Масова свідомість виникає і формується в процесі масовізації різних способів життєді-

яльності людей (у сферах виробництва, споживання, спілкування, політики, дозвілля тощо), які породжують однакові чи подібні інтереси, потреби, навички всього населення, представників різних соціальних груп. Отже, масова свідомість справді є частиною суспільної свідомості, поза її межами опиняються різні форми групової свідомості (класової, національної та ін.), спеціалізованої (професійної та ін.). Масова свідомість – специфічна частина, сектор, зріз суспільної свідомості, в межах якої у представників різних соціальних, національних, професійних та інших груп можуть виникати і виникають аналогічні думки, судження, оцінки, які відображають їх ставлення до проблем та фактів дійсності.

Оскільки масова свідомість суб'єктів висловлювання та об'єктів уваги майже збігається з іншими секторами суспільної свідомості, її специфіка (і це важливо врахувати при вивченні громадської думки) передусім – у джерелах та характері формування. Справді, оскільки йдеться про сучасні форми масовізації способів життєдіяльності людей, то очевидно, що у формуванні масової свідомості беруть участь не тільки наукова інформація, засоби масової інформації, а й близьке соціальне оточення особистостей, середній життєвий досвід, зрештою просто чутки, плітки.

З іншого боку, процес формування масової свідомості (на відміну, наприклад, від групової, де відбувається постійне накопичення поглядів, позицій) і, відповідно, громадської думки, специфічний: він відбувається як процес інтенсивного обміну інформацією, порівняння і протиставлення близьких позицій, їх зближення, пошук точок зіткнення, відкидання деталей, характерних для індивідуальних уявлень.

При цьому формування громадської думки відбувається як стихійно (під час спілкування, освоєння індивідуального та колективного досвіду), так і цілеспрямовано. У сучасних суспільствах громадська думка зазнає впливу багатьох соціальних інститутів: державних установ і політичних організацій, громадських рухів, засобів масової інформації тощо. Вагома роль преси, радіо, телебачення у формуванні і висловлюванні громадської думки.

Таким чином, громадська думка не є окремою формою, окремим рівнем чи спеціальним станом суспільної свідомості. Вона є саме частиною масової свідомості, причому в основі її – думки, тобто оціночні судження. Громадська думка – це стан масової свідомості, що містить в собі приховане або явне, достатньо стале та компетентне оціночне ставлення різних соціальних спільнот до проблем, подій та фактів дійсності.

Громадська думка, як і масова свідомість загалом, за своєю внутрішньою природою є складним утворенням, яке характеризує розір-

ваність, «пористість», суперечність, здатність до швидких несподіваних змін. Ця обставина спричиняє два важливі висновки, без урахування яких соціологія громадської думки взагалі не існувала б:

1. Громадська думка може бути як адекватною реальному станові речей, так і може містити помилкові, хибні уявлення про дійсність.

2. Громадська думка може швидко (інколи за декілька днів, наприклад у період виборчих компаній), рішуче змінюватись, оскільки практично постійно перебуває у стадії формування. У цьому разі громадська думка – це завжди певний «процес», але не «результат». Тому при вивченні та використанні громадської думки у процесі соціального управління необхідні постійні й старанно контрольовані обстеження її.

Громадська думка не є аморфним утворенням. Вона достатньо чітко структурована за низкою ознак, які треба враховувати при її аналізі, соціологічному вивченні, використанні в процесах соціального управління. Необхідно, зокрема, виділяти суб'єктів громадської думки, її об'єкти, канали висловлення, функції та деякі інші. Розглянемо коротко ці складові, ознаки громадської думки (більш глибокий їх аналіз міститься у спеціальній соціологічній літературі).

Під суб'єктами громадської думки розуміють ті групи населення, які є безпосередніми «виразниками» громадської думки. З першого погляду відповідь на запитання відносно того, хто є такими суб'єктами, чия думка може вважатися громадською є простою: думка усього суспільства. А може громади? До речі, саме в українській мові (на відміну від російської) сама назва цього феномена свідчить про необхідність його додаткового, глибокого тлумачення. Адже «громада» – це не завжди усе суспільство.

Отже, проблема суб'єкта громадської думки не є простою як з наукової, так і з політичної точок зору. Справді, за якими критеріями можна встановити, яка думка є громадською, а яка – ні? У радянські часи стверджувалося, що громадська думка – це обов'язково думка «більшості», а тому думка «меншості» не є громадською. Необ'єктивність такої позиції безсумнівна. Адже у кожному суспільстві існують різні соціальні групи, і коли, наприклад, одна з них виступає проти загальноприйнятої точки зору (налічуючи у своїх лавах мільйони людей), то хіба ж можна стверджувати, що така думка не є громадською?

Серйозні дискусії точилися щодо того, який «обсяг» суб'єкта є достатнім, щоб висловлена ним думка могла бути врахована як громадська. Стверджувалося, наприклад, що громадською можна назвати тільки думку всього на-

роду. Сьогодні подібним чином розглядати цю проблему, враховуючи специфіку демократичного суспільства, наявність у ньому думок різних груп населення та практично повну відсутність «єдиної» громадської думки по більшості проблем розвитку суспільства, з наукової точки зору практично неможливо.

Зрозуміло, що суспільство є складною системою, до якої входять різноманітні соціальні групи (та групи масової свідомості). Тому найбільш науково коректною точкою зору на специфіку суб'єкта громадської думки буде наступна: громадською буде думка будь-якої спільноти, але по відношенню до неї самої або структури, у яку вона входить, до якої належить. Так, думка виробничої бригади є громадською, коли йдеться про проблеми цієї бригади цеху, до якого вона належить. Щодо підприємства в цілому, міста, країни думка бригади, безумовно, не буде громадською, бо вона не репрезентує ці сукупності [6, с. 56].

Існує ще одна важлива проблема пов'язана із суб'єктами громадської думки. Специфіка масової свідомості полягає в тому, що вона з певних причин може «генерувати» однакові потреби, оцінки серед представників різних соціальних груп. Отже, навряд чи можна виділяти суб'єкти громадської думки лише, наприклад, за соціально-демографічними ознаками (громадська думка робітників, інтелігенції, підприємців та ін.). Вона відрізняється від групової суспільної свідомості тим, що в один суб'єкт громадської думки «входять» і робітники, і підприємці, і інтелігенція. Звідси бере початок проблема «груп свідомості».

Об'єкт громадської думки – це сфери життя суспільства, зокрема економіка, політика, культура та ін., які принципово доступні масам та можуть викликати інтерес. Як у випадку із суб'єктами громадської думки, зовнішня простота такого підходу та визначення є тільки такою, якою вона здається. Дійсно, чи можуть бути об'єктом громадської думки будь-які проблеми, явища і т. інше? Безумовно – ні. Для того, щоб стати таким об'єктом, будь-яка проблема повинна відповідати наступним критеріям:

- критерій «суспільного інтересу» та «актуальності» свідчать про те, що громадська думка висловлюється не по всіх взагалі проблемах життя підприємства, міста, держави, а лише по тих, які на той чи інший час викликають у населення громадський інтерес. Наприклад, проблема впровадження в Україні ринкової економіки на початок перебудови була максимально цікавою для більшості населення, активно дискутувалася. Сьогодні ж – практично не викликає будь-якого громадського інтересу, оскільки практично для всього населення очевидно, що ринкова економіка необхідна для ефективного розвитку країни, відповідні поло-

ження про неї закріплені у конституції країни;

- критерій «дискусійності» є ключовим при визначенні того, під яким кутом зору громадськість розглядає ту чи іншу проблему. Тобто, як це вже зауважувалося вище, громадська думка формується тоді, коли по проблемі можливі альтернативні оцінки, різні точки зору. Коли ж мова йде про абсолютні істини або ситуації, коли думки всіх членів суспільства практично збігаються (наприклад, проблеми охорони природи, боротьби зі СНІДом та деякі інші), то мова про формування якихось специфічних станів громадської думки не йде;

- критерій «компетентності». Вище, коли мова йшла про визначення громадської думки, вже зауважувалося, що це один із станів масової свідомості (на відміну, наприклад, від суспільного настрою), основою якого є компетентне оціночне судження. На перший погляд проблема компетентності громадської думки є надуманою та навряд чи виправданою. Але треба враховувати наступне: подібна компетентність може бути як неорганічною, так і органічною.

Якщо мова йде про органічну компетентність (чи некомпетентність) громадської думки, то, безумовно, треба підкреслити ту обставину, що по багатьох проблемах життя суспільства (особливо, коли мова йде про проблеми наукові, медичні та інші спеціальні) громадська думка у принципі не може бути компетентною [7, с. 275]. Інша справа, коли йдеться про неорганічну компетентність чи некомпетентність. Громадська думка може бути цілком компетентною, коли мова йде про проблеми, що відносять до сфери масової свідомості, наприклад, пов'язані із економічними, політичними проблемами, життям міста чи підприємства. Якщо по таких проблемах громадськість не поінформована (відповідно – некомпетентна), то її висловлювання взагалі не можуть вважатися громадською думкою.

Таким чином, в якості об'єктів громадської думки можуть виступати явища дійсності, факти, події, відносини, судження і т. ін., які доступні віддзеркаленню в громадській думці, відповідають пізнавальним «спроможностям» масової свідомості, а також критеріям громадського інтересу, актуальності, дискусійності, компетентності.

Треба особливо зауважити ту обставину, що проблема об'єкта громадської думки дуже часто постає, коли у прикладних дослідженнях виявляють «ножиці» між питаннями, які цікавлять громадську думку, з одного боку, та питаннями, які висвітлює преса, вирішують органи управління – з іншого. Наприклад, населення найбільше цікавить проблема цін, а депутати найчастіше обговорюють інші, менш значимі для громадян на той час питання. У таких ситуаціях виникає недовіра населення

до діяльності органів влади. Регулярні опитування дають змогу чітко відстежувати ієрархію об'єктів громадської думки, врахувати її у практичній діяльності.

Одна з найважливіших характеристик структури громадської думки – це канали її висловлювання. Адже громадська думка висловлюється (активно чи пасивно, прямо чи опосередковано) через канали висловлювання, які поділяються на три групи: опосередковані, прямі, спеціалізовані.

Опосередковані канали висловлювання громадської думки – це засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення); різні засоби освіти, лекції; документи органів управління, засідання органів управління та ін. Усі ці засоби характеризуються тим, що через них позиція, погляди, оцінки населення висловлюється не безпосередньо, а з використанням «фігури ретранслятора». Тобто наявне можливе «втручання» у зміст різних «текстів» громадської думки. При цьому «коригування» громадської думки відбувається завжди з використанням різноманітних прийомів. Наприклад, публікуючи листи у газеті, зовсім необов'язково вправляти їх – досить того, що для публікації відбирають лише деякі з них. Водночас очевидно, що вважати умисним таке «коригування» громадської думки не можна, оскільки це зумовлено здебільшого природою зазначених каналів висловлювання громадської думки.

Прямі канали висловлювання громадської думки – особисті контакти працівників органів управління з населенням; листи; збори та мітинги, демонстрації та страйки, які характеризуються прямим, безпосереднім контактом виразника думки з представниками органів управління. Тому ця група каналів значно надійніша. Оскільки позиції населення висловлюються в даному разі прямо, об'єктивність інформації (потенціальна) цілком досяжна, чого не можна сказати з приводу її репрезентативності. Справді, на мітингах і зборах, наприклад, можуть виступати люди, які далеко не завжди висловлюють думку всього населення, а сфера особистих контактів представника органу влади може бути обмеженою і, відповідно, отриманій у цих контактах інформації не вистачатиме репрезентативності.

Спеціалізовані канали висловлювання громадської думки – це опитування із застосуванням наукових соціологічних методів. Опитування дають можливість одержувати надійну і репрезентативну інформацію, нагромаджувати її з широкого кола проблем життя певної території, аналізувати зміни громадської думки в динаміці шляхом проведення повторних опитувань з тих самих проблем, встановлювати і прогнозувати закономірності функціонування громадської думки.

Отже, використання інформації про гро-

мадську думку, здобуту з допомогою опитувань населення, є практично єдиною гарантією ефективності соціального управління. Така інформація може і повинна бути доповнена тією, що надходить з інших каналів. Проте прийняття рішень неможливе без використання об'єктивної та репрезентативної інформації, одержаної за допомогою опитувань.

Якщо вважати, що ми визначилися відповідно того, чію думку можна вважати громадською та по яких проблемах оціночні судження громадської думки можна враховувати як досить коректні, нам залишається вирішити ще одну дуже непросту проблему, пов'язану вже з емпіричними дослідженнями громадської думки. Тобто визначити: які саме показники, індикатори, нарешті факти та думки, здобуті під час проведення соціологічних досліджень, можна дійсно вважати судженнями саме громадської думки. Мова йде про проблему ідентифікації громадської думки.

Почнемо з прикладу. Соціологи опитали 1000 респондентів по проблемі ставлення населення до вступу в НАТО. При цьому в опитувальному листі були запропоновані два варіанти відповіді: а) «до вступу України в НАТО ставлюсь позитивно»; б) «до вступу України в НАТО ставлюсь негативно».

Виявилось, припустимо, що позитивно до такого вступу ставляться 35 % опитаних. Але більш глибокий додатковий аналіз прояснив, що 40 % опитаних взагалі не були поінформовані, у чому специфіка цього блоку та що при вступі до нього потребується від України. Ще 10 відсотків взагалі нічого про НАТО не чули. Нарешті, ще 10 % респондентів по різних причинах не захотіли чесно відповідати на таке запитання.

Таким чином, громадською думкою у цьому випадку можна вважати відповіді тільки близько 40 % опитаних, які знають, що таке НАТО, розуміють, що вступ до нього потребує від країни, та чесно, нічого не побоюючись відповіді на поставлене запитання. І, до речі, в цьому випадку (коли вивчається думка цих 40 % респондентів, то вона може бути зовсім не такою, яка була здобута при аналізі думок усіх опитаних).

Що ж представляють собою думки інших респондентів, які не знали нічого про проблему, яка ставилася в запитанні, або побоювалися відповісти чесно на нього. Такі відповіді у соціології громадської думки здобули назву «артефакти». Вони виникають тоді, коли процес дослідження породжує в об'єкті такі зміни, продукує такі думки, які не були притаманними йому до моменту взаємодії цього об'єкта та інструменту дослідження (у даному випадку – соціолога із його запитаннями). Тобто артефакт – це штучно створений факт.

Подібні артефакти можуть виникати як у

процесі проведення дослідження недостатньо досвідченим соціологом, так і створюватися умисно для досягнення політиками чи політичними партіями своїх цілей. Найкращий приклад у цьому плані дають референдуми, проведення яких взагалі часто-густо ототожнюють із піарівськими технологіями. Різні політичні сили у різні проміжки часу, зокрема в Україні, активно виступають і сьогодні за проведення референдумів.

А проведення референдуму дає значні можливості для здобуття такого «результату» опитування, який потрібен політику. Це досягається, з одного боку, «необхідною» для ініціатора референдуму постановкою запитання в опитувальному аркуші, з іншого – специфікою організації опитування в процесі референдуму, яка породжує артефакти вже тим, що у запитаннях референдуму немає відповідей типу «важко відповісти» та всі люди повинні вибрати одну із відповідей – «так» чи «ні» навіть тоді, коли вони взагалі не розуміють, про що йде мова. Яскравою ілюстрацією першого підходу є референдуми, що були здійснені в Україні 17 березня 1991 року та 1 грудня того ж року. У першому випадку, завдячуючи «правильно» сформованому запитанню, 70 % українців висловилися за збереження Радянського Союзу (у тій чи іншій формі). А вже через півроку більше 90 % українців проголосували за незалежність країни.

Висновки. Громадська думка є одним із найважливіших явищ суспільного життя, відіграє важливу роль у діяльності

держави, політичних партій, кожної людини. Вона в першу чергу виступає у якості специфічного соціального інституту, який визначає: які існують і такими повинні бути суб'єкт громадської думки і суб'єкти влади, щоб відносини поміж ними були інституційованими, мали впорядкований характер. Особливої значущості регулювання подібних відносин набуває у демократичному суспільстві.

1. Розгляд громадської думки з точки зору природи та специфіки її формування дозволяє зробити висновок, що громадська думка – це стан масової свідомості, що містить у собі приховане або явне, достатньо стає та компетентне оціночне ставлення різних соціальних спільнот до проблем, подій та фактів дійсності.

2. В якості суб'єкта громадської думки може виступати і виступає будь – яка соціальна спільнота, але громадською буде не будь – яка думка цієї спільноти, її членів, а тільки та, яка характеризує відношення до неї самої або структури, до якої вона належить.

3. Однією з найважливіших проблем практичного вивчення та використання в соціальному управлінні громадської думки є її ідентифікація, оскільки не завжди та не усяке зафіксоване в процесі опитувань судження, оцінка є громадською думкою. Часто-густо в процесі використання певного інструментарію соціолог здобуває артефакти, тобто штучно створені факти, які з'являються особливо часто, коли респондент не поінформований про проблему дослідження, не має бажання відповісти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грушин Б.А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования / Б.А. Грушин. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с.
2. Грушин Б.А. Общественное мнение / Б.А. Грушин // 50/50: Опыт словаря нового мышления. – М.: Прогресс, 1989. – 560 с.
3. Кант И. Соч. в 6 т. / И. Кант. – М.: Мысль, 1964. – Т.6. – 750 с.
4. Оссовський В.Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації / В.Л. Оссовський. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 1999. – 137 с.
5. Оссовський В.Л. Соціологія громадської думки / В.Л. Оссовський. – К.: ПЦ «Фоліант»; ВД «Стилос», 2005. – 186 с.
6. Полторац В.А. Социология общественного мнения / В.А. Полторац. – К.; Д.: Центр «СОЦИОПОЛИС», 2000. – 264 с.
7. Чавкіна С.В. Громадська думка як найважливіший комунікативний фактор політичного управління в українському суспільстві / С.В. Чавкіна // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Зб. наук. праць Донецького держ. ун-ту управління. – Т. XI, вип. 145. – Донецьк, 2010. – С. 272-277.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013

REFERENCES:

1. *Grushin B.A. Massovoye soznaniye: Opyt opredeleniya i problemy issledovaniya (Mass consciousness: Experience of determination and research problem). M.: Politizdat, 1987. 368 p.*
2. *Grushin B.A. Obshchestvennoe mneniye (Public opinion). M.: Progress, 1989. 560 p.*
3. *Kant I. Soch. v 6 v. (Works). M.: Mysl, 1964. Vol.6. 750 p.*
4. *Ossovskyi V.L. Gromadska dumka: sprobа sotsiologichnoi interpretatsii (Public opinion: attempt of sociological interpretation). K.: Instytut sotsiologii NANU, 1999. 137 p.*
5. *Ossovskyi V.L. Sotsiologiya hromadskoyi dumky (Sociology of public opinion). K.: PTs «Foliant»; VD «Stilos», 2005. 186 p.*

6. *Poltorak V.A.* Sotsiologiya obshchestvennogo mneniya (Sociology of public opinion). K. Dnepropetrovsk: *Tsentr «SOTSIOPOLIS»*, 2000. 264 p.
7. *Chavkina S.V.* Gromadska dumka yak naivazhlyvishyi komunikatyvnyi faktor politychnogo upravlinnia v ukrainskomu suspilstvi (Public opinion as a major communicative factor of political management is in Ukrainian society). *Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiologii upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats Donetskogo Derzhavnogo universytetu upravlinnia*. Vol. XI. №145: Donetsk, 2010. pp. 272-277.

Полтора́к Володи́мир Абра́мович – доктор філософських наук, професор
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля
Адреса: 49000, м. Дніпропетровськ, вул. Набережна Леніна, 18
E-mail: dsec.sfp@duep.edu

Чавкіна Світлана Володи́мирівна – старший викладач
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: csvetl1@gmail.com

Poltorak Volodymyr Abramovych – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Alfred Nobel university Dnipropetrovsk
Address: 18 Naberezhna Lenina Str., Dnepropetrovsk, 49000
E-mail: dsec.sfp@duep.edu

Chavkina Svitlana Volodymyrivna – senior lecturer
Zaporizhia national technical university
Address: 64, Zhukovsky Str., Zaporizhia, 69063
E-mail: csvetl1@gmail.com